

MAGYARICS ISTVÁN

A szentgotthárdi cisztercita apátság alapítása és előzményei

1. RÉSZ

A szentgotthárdi cisztercita apátságot III. Béla király alapította. Többek közt ezt is megtudhatjuk II. Endrének a Dobra-föld cseréjét visszarendező okleveléből „... *ecclesia Sancti Gothardi, que beate memorie Bela patris nostri fundatio est* ...”.¹ Az alapító személye mindig is ismert volt, hiszen a cisztercita rendtörténetek, illetve az egyes kolostorok történetét megörökítő kiadványok rendre felsorolják az összes valaha létező, ismert cisztercita rendházat, párosos leírást is mellékelve hozzájuk. Szentgotthárd esetében általában csak az alapító nevét szokták megemlíteni.² Sajnos, az alapításról semmiféle írott dokumentum nem maradt fenn, így az alapítás körülményeinek, valamint az azt megelőző állapotoknak a feltárása és kiderítése több évszázad kutatóinak is munkát adott.

1 Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL) Országos Levéltára (továbbiakban: OL) Középkori Gyűjtemény. Diplomatikai Levéltár (továbbiakban: DL) DL 103.244; *Kalász Elek: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban*. Bp., 1932. (továbbiakban: Kalász, 1932.) 121. p. (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez; 5.); Árpádkori új okmánytár. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. 6. köt., 890–1235. Pest, 1867. (továbbiakban: ÁUO 6.) 358. p.; *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*. Bd. 1. Die Urkunden von 808 bis 1270. Bearb. Hans Wagner. Wien–Köln–Graz, 1955. (továbbiakban: UBB Bd. 1.) 64–65. p. (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Reihe 7.)

2 Kalász, 1932. 10. p. 4. lábjegyzet.

Történeti kutatások

Elsőként Heimb Teofil foglalta össze latin nyelvű művében mindazt, amit Szentgotthárd történetéről tudni lehetett. Az alapítás évét is ő derítette ki, amikor egy régi breviárium (zsoltosmáskönyv) hátsó fedelén egy kis verset talált:

„*Post annos mille centum tres octoginta, Bela fundante, Gotthardi Abbatia caepit.*”

Heimb az okleveles adatok és a cisztercita rendi hagyomány alapján képet festett az alapítás utáni időszak történéseinek főbb irányairól is, így arról is, hogy miként látták el a pápák és királyaink a monostort különböző kiváltságokkal.³ A település életére vonatkozó első konkrét eseményekről csak 1350-ből, a Péter apát és a jobbágyok közti per irataiból értesülhetünk. Az alapítás előtti időt, akárcsak alapítás és a per közti 167 év eseményeit a múlt sűrű köde takarja el az érdeklődők elől.

Dóczy József nagyfalvi (ma: Mogersdorf, Ausztria) plébános és szentgotthárdi perjel 1832-ben írt műve, jórészt Heimb nyomán, magyarul ismertette a település és az apátság történetét.⁴

Schwartz Elemér nyelvészeti úton, a helynevek vizsgálatával és elemzésével próbált előbbre jutni a múlt feltárásában.

3 *Heimb, Theophil: Notitia Historica de Ortu et Progressu Abbatiae Sacri Ordinis Cisterciensis B.M.V. ad S. Gotthardium dictae*. Viennae, 1764. 182 p.

4 *Dóczy József: Története és Viszontagságai Szent Gotthárdnak a' tizenkettődik Századnak végétől, a' tizenkilencedik harmadáig*. Esztergomban és Pesten, 1832. (továbbiakban: Dóczy, 1832.) 52 p.

Kutatásai alapján ma már tudjuk, hogy a Rába és a Lapincs összefolyásánál már a monostor alapítása előtt állt egy plébániatemplom, amelyet Szent Gotthárd tiszteletére szenteltek. Schwartz úgy vélte, hogy ez a templom a Wolfer lovag által a Küssén hegyen alapított bencés kolostorbéli szerzetesek missziós tevékenységének egyik eredményeként épült. Azt is mondja, hogy a templom a településeken kívül, lakatlan területen létesült. De nem lehet kizárni, hogy utólag, de még a monostor alapítása előtt valami településszerűség képződött körülötte.⁵

Kalász Elek a Batthyány hercegi levéltárban, illetve az állami, múzeumi levéltárban őrzött oklevelek adataival bővítette az apátság középkori történetét. A mindennapi életre vonatkozó okleveles adatok híján a franciaországi és németországi cisztercita monostorok belső életének párhuzamba állításával, valamint a rendi szabályzatok előírásai alapján rajzolta meg a monostor és a birtok gazdasági életét a középkor éveiben.⁶

Szentgotthárd nagyközség és a római katolikus egyházközség 1938. május 15-én a magyarországi eucharisztikus világkongresszussal és a Szent István jubileumi ünnepséggel kapcsolatosan fényes ünnepet ült nevet adó és pártfogó szentje, Szent Gotthárd püspök halálának 900 éves fordulója alkalmából. Akkor Borián Elréd szentgotthárdi plébános egy füzetet adott ki, amely ismertette a püspök életrajzát, a község nevének eredetét, elősorolta Szent Gotthárd püspöknek a községben, elsősorban az apátságban található művészi emlékeit.⁷

5 Schwartz Elemér: A patrocinium a helynévfejtés és a telepítéstörténet szolgálatában. = Századok, 1933. 4–6. sz. 185–191. p.

6 Kalász, 1932. 181 p.

7 Borián Elréd: Emlékfüzet Szent Gotthárd halálának kilencszáz éves évfordulóján, 1038–1938. Szentgotthárd, 1938. 40 p.

Ugyancsak ez alkalomból jelent meg Szombathelyen, de a szentgotthárdi cisztercita rendház kiadásában egy mű, amelyet korábban, még 1933-ban a apátság 750 éves jubileuma alkalmából Piszter Imre szentgotthárdi perjel írt.⁸ Az 1938. évi nyomtatott kiadáshoz a sajtó alá rendező Láng Ince, a szentgotthárdi rendház könyvtárosa „Szent Gotthárd, a nagy csodatevő” címmel egy fejezetet csatolt, amelyet az általa németből magyarra fordított kötetből merített.⁹

Az 1971–1972-ben végzett régészeti feltárás tovább növelte a középkori Szentgotthárdra vonatkozó ismereteinket. Ekkor az ún. Magtártemplom alatt, körülötte és részben magában a templom falaiban sikerült feltárni a román templom és kolostor alapjait. A feltárás eredményeit Valter Ilona 1975-ben az Archeológiai Értesítő oldalain tette elérhetővé.¹⁰

Végül az addigi kutatók munkájának eredményét, azaz Szentgotthárd középkori történetét 1983-ban a Szentgotthárd című monográfiában közzétett tanulmányok – Valter Ilona: Szentgotthárd története a mohácsi vészig, illetve Zlinszkyné Sternegg Mária: A szentgotthárdi ciszterci apátság története és művészetének emlékei – foglalták össze.¹¹

8 Piszter Imre: Szent Gotthárd püspök és a Szentgotthárdi Cisztercita Apátság rövid története. Szombathely, 1938. (továbbiakban: Piszter, 1938.) 23 p. (Vasi Szemle könyvei; 140.)

9 Sulzbeck Ferenc: Szent Gotthárd hildesheimi püspök élete. Németből szabadon fordítva. Zirc, 1940. 222 p.

10 Valter Ilona: Előzetes beszámoló a szentgotthárdi ciszterci monostor ásátásáról. = Archeológiai Értesítő, 1975. 1. sz. 88–100. p.

11 Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismeret tanulmányok. Szerk. Kuntár Lajos, Szabó László. Szombathely, 1981. (továbbiakban: Kuntár – Szabó, 1981.) 29–80., 365–540. p.

A királyi alapítás körülményei

1184 táján meghalt III. Béla felesége, Chatillon Ágnes. A megözvegyült király először bizánci házasságra gondolt, de terve meghiúsult. 1186-ban vette feleségül VII. Lajos francia király leányát, Capet Margitot. 1183-ban Magyarországon járt és a királyi udvarban is megfordult a cisztercita rend előjárósága, Péter citeaux-i főpát, Ubcelus párizsi apát és Vilmos (Guillelmus) citeaux-i perjel. Egyes vélemények szerint a király új házasságának előkészítése volt a feladatuk, ám ez kevésbé valószínű. Tudjuk, hogy a ciszterciták fontos szerepet játszottak a keresztes háborúk szervezésében. Valószínűbb, hogy diplomáciai küldetésben ez úgyen jártak el. 1189-ben indult meg Barbarossa Frigyes császár vezetésével a III. keresztes hadjárat. A keresztes hadak Magyarországon vonultak keresztül. Mindenesetre III. Béla 1183-ban, a ciszterci rend vezetőinek ittlétekor adta ki azt az oklevelet, amelyben a már meglévő és a leendő magyarországi monostorok számára olyan szabadságjogokat biztosít, amelyet a franciaországiak is élveznek.¹² Egyúttal három új apátságot is alapított a király: 1182-ben Zircen, 1183-ban Szentgotthárdon, 1184-ben Pilisen (Az egresi apátságot még 1179-ben alapította III. Béla). Nyilvánvaló, hogy nem csupán véletlen dolga az időbeli egybeesés a ciszterciták látogatása és a monostoralapítások között. Ha nem is rendi szempontok szerepeltek a szerzetesek látogatásának középpontjában, a király kihasználta ittlétüket, hogy monostoralapításaival a cisztercita rend gazdasági tapasztalatait az ország javára fordítsa. Egyúttal megerősítse szövetségét ezzel a rendkívül befolyásos szerzetesrend-

del és rajtuk keresztül a pápával. Adatunk ugyan nincs rá, de feltehető, hogy az alapítás ünnepélyes aktusára az említett rendi előjárók jelenlétében a királyi udvarban került sor. Nehezen elképzelhető, hogy a jogi aktusok írásba foglalását oly erősen szorgalmazó uralkodó ilyen horderejű alapítását ne foglalták volna oklevélbe. Még inkább valószínűsíti ezt a feltételezést a miénknél sokkal régebbi írásbeliséggel rendelkező külföldi szerzetesek jelenléte és a jogügyletben való részt vétele. Ez az alapítólevél nem maradt ránk, ha íródott is ilyen, időközben elveszett. Semmiféle utalást sem találunk arra nézve, hogy a szentgotthárdi barátok valaha is rendelkeztek volna ezzel az alapító okirattal. Ha egyáltalán létezett, akkor valószínű, hogy azt a királyi kancellárián őrizték.

Ámbár az sem elképzelhetetlen, hogy voltaképpen nem is létezett a kérdéses alapítólevél. A bizánci trónra szánt, ezért a bizánci birodalom szervezetével és irányításával tökéletesen tisztában lévő III. Béla tanulmányaira és Bizáncban szerzett tapasztalataira támaszkodva 1181-ben elrendelte a király elé kerülő magánjogi ügyletek írásba foglalását. A királyi rendeletek, különösképpen az adományok írásba foglalására nyilvánvalóan már korábban is törekedett, ennek kivitelezése azonban többféle akadályba ütközött. Köztudott, hogy Béla bizánci múltja miatt több itthoni hatalmasság gyanakodva fogadta a király intézkedéseit attól tartva, hogy a bizánci egyház vagy a politika teret nyerhet Magyarországon. A gyanakvó és ellenszegülő hatalmasságok egyike Lukács esztergomi érsek volt. Kettejük viszonya a királyi oklevélkiadást is jelentősen befolyásolta. A királyi iratokat a királyi kápolna papjai készítették. Munkájukat a kápolnaispán irányította, aki az esztergomi érsek alá tartozott. A királlyal szembe helyezkedő érsek

12 Kalász, 1932. 10. p.; *Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et ac civilis*. Tom. 2. Buda, 1829. 202. p.

befolyásának tudhatjuk be, hogy III. Béla uralkodásának első 5 esztendejéből csupán két oklevél maradt ránk. III. Béla az 1180-as évek elejére kivette az oklevéladást a királyi kápolna hatásköréből és az újonnan létrehozott, közvetlenül a király alá tartozó kancellária alá rendelte. A királyi kancellárián – akárcsak korábban a kápolnában – írástudó papok foglalkoztak és írták az okleveleket. 1181 és 1183 között Kalán töltötte be a kancellár tisztségét. Az ő távozásával (halálával?) megtorpant az írásbeliség, ám hamarosan, az 1190-es évek elejére kiforrt a kancelláriai reform.¹³ Éppen az említett megtorpanás, azaz a kancelláriai munka fennakadása idejére esik a szentgotthárdi apátság alapítása. Az oklevéladásban mutatkozó zavar indokolhatja, hogy nem készült el az apátság alapító okirata.

Közös ezekben a királyi alapításokban, hogy nem lakatlan helyen jelölték ki a monostorok helyét, hanem már meglévő királyi udvarházakat adtak át erre a célra. Zircen az alapítást megelőzően királyi udvarház állt curiával, gazdasági épületekkel és egy kápolnával. Az 1190-ben alapított Pásztón egy bencés apátságot vehettek birtokba a ciszterciek. Szentgotthárdon is állhatott egy királyi udvarház, ez válhatott magvává a későbbi apátságnak. Ennek az udvarháznak lehetett a temploma a Szent Gotthárd-templom, amelyről Schwartz Elemér mutatta ki, hogy már a monostor alapítását megelőzően fennállott.

Közös a három apátság – Zirc, Szentgotthárd, Pilis – alapításában, hogy mindegyik egy-egy nagykiterjedésű erdőben helyezkedett el, és mindhárom esetben egy, már meglévő királyi udvarházat jelölt ki a király a monostorok helyéül. Valószínű, hogy mindhárom királyi udvarház szoro-

san kapcsolódott a körülöttük elterülő erdőhöz.¹⁴ Megeshet, hogy elsősorban a vadászat volt ez a kapcsolat, de Szentgotthárd esetében láthatjuk, hogy az erdő körzetében jelentős vasművesség is folyt. Nem zárható ki, hogy a vadászat mellett a vasművesség is szerepet játszott a királyi udvarház létrejöttében. Az erdő és a vasművesség közti kapcsolat legkézenfekvőbb formája a faszénelőállítás. A Szentgotthárd környéki erdőkben is feltételezhetjük a vasművesség igénye miatti faszéngyártás egykori meglétét. Ennek részletesebb kifejtésére később visszatérünk.

Magánszemélyek szerepe az apátság alapításánál

Habár maga az alapító oklevél nem maradt ránk – vagy egyáltalán nem is létezett ilyen –, annyit azonban mégis tudunk az alapítás körülményeiről, hogy nemcsak a király, hanem magánszemélyek is adományoztak különböző javakat a monostornak. Imre király 1198-ban megerősítette, és írásba foglaltatta ezeket az adományokat.¹⁵

A szentgotthárdi monostornak javakat adományozó magánszemélyek:

13 Kristó Gyula: Magyarország története, 895–1301. Bp., 1998. 181. p. (Osiris tankönyvek)

14 Molnár Zoltán: A francia kapcsolat. Egy történész asszociációja Zircről. 2013. 3. p. <https://adoc.pub/elmelem-neked-molnar-zoltan-a-francia-kapcsolat-egy-trtene.html> (Megtekintve: 2021. november 5.); Gerevich László: A pilisi ciszterci apátság. Szentendre, 1984. 31 p. Pilisszentkereszten a monostor előzménye egy 11. századi királyi vadászkastély volt. Gerecze Péter kezdte meg a romok feltárását 1913-ban, majd az 1960–1970-es években Gerevich László tárta fel az apátság maradványait teljes egészében.

15 MNL OL DL 10.485.; UBB I. 32–33. p.; ÁÚO 6. 193. p.

Simon

a monostornál	kilenc szolgacsaládot (esetleg prediumot is)
Vasváron	két malmot a kúriájával együtt
Battyánban	prediumot és szolgákat.
Lőrinc comes	
Almásón	földet, szőlőt és szolgákat
a monostornál	három szolgacsaládot
Battyánban	földet
Varsányban	prediumot és szolgákat
Dénes comes	
Almásón	szőlőt
Henche comes	
Almásón	szőlőt
Macho	
a monostornál	szolgát
Uzd conversus	
a monostornál	szolgát
Ugrin győri püspök	
Szent Kúton	szőlőt és kápolnát
12 ember	
Szent Kút környékén	szőlőt

Az adományozók közt szerepel egy bizonyos Simon nevű személy is, akinek úgy tűnik, nemcsak a monostorhoz, hanem magához a településhez is lehetett valami köze. Azt mondja az oklevél, hogy a donátorok prediumokat és servusokat, azaz birtokokat és szolgákat ajándékoztak a monostornak. Ott, ahol a monostor áll Simon, Lőrinc comes, Macho és Uzd adott szolgákat. Ez utóbbi belépett a rendbe.

Az adományozott szolgák nevei után azt olvashatjuk: „...*dedit et aliud predium idem Simon, quod Bothian dicitur.*” Ez a mondat kétféleképp fordítható magyarra. Egyrészt: Simon egy másik prediumot is adott, másrészt: továbbá prediumot is adott Simon. Ebből Valter Ilona azt a következtetést vonta le, hogy elképzelhető az, hogy Simonnak az alapítás idején lehetett egy prediuma

Szentgotthárdon.¹⁶ Érdekes, hogy habár az oklevél határozottan kimondja, hogy az a magánszemélyek által az apátság számára adományozott prediumokat és szolgákat hivatott írásba foglalni „*confirmans omnia, que a Symone vel aliis fidelibus in elemosinarum largitone noscuntur oblata, predia videlicet et servos*”, semmiféle Szentgotthárdon létező prediumot nem nevez meg név szerint. Ugyanakkor felsorolja a Lőrinc comes által itt adományozott szolgákat „*quorum nomina hec sunt: Ubi monasterium est...*”. Nyilvánvaló, hogy az alapítás idején kellett lennie Szentgotthárdon egy prediumnak, hiszen a felsorolt családok szolgák minden bizonnyal házzal rendelkeztek, és a házaknak valamiféle településen kellett állniuk. Ennek a településnek pedig a szolgák jogállásából adódóan prediumnak kellett lennie. Itt bizony komoly ellentmondás van, ha csak a „*predia videlicet et servos, quorum nomina hec sunt: Ubi monasterium situm est*” kifejezés alatt nem kell-e értenünk az itt, az az Szentgotthárdon lévő prediumot is. Mindenesetre a szöveg alapján nem dönthetjük el teljes bizonyossággal, hogy volt-e prediuma Simonnak Szentgotthárdon, avagy sem. A fennálló ellentmondás azonban más módon is feloldható. Ahogy azt majd a tanulmány további részében látni fogjuk, az 1183. évhez köthető királyi monostor alapítások esetében királyi erdőbirtokokat és az ott található udvarházakat kaptak meg a ciszterciták. Elképzelhető, hogy ebben az esetben is egy lakatlan erdőség szomszédságában álló egykori királyi udvarházat szemelt ki III. Béla a leendő cisztercita kolostor helyéül, de egy kis problémát okozott az, hogy már nem a király birtokolta, mert nem sokkal korábban eladományozta Lőrincnek és/vagy Simonnak, esetleg

16 Valter Ilona: Szentgotthárd története a mohácsi vészig. In: Kuntár – Szabó, 1981. 35. p.

mindkettőjük felmenőjének. A problémát úgy oldotta meg a király, hogy az immár magánkézben lévő Szentgotthárd prediumot elcserélte annak birtokosaival, akik valahol másutt kaptak helyette cserebirtokot. Hasonló akciónak lehetünk tanúi Küszén hegy–Németújvár (ma: Güssing, Ausztria) esetében is. Így fordulhatott elő, hogy – miután a csere csak a birtokra vonatkozott – szolgálai ugyan maradtak Szentgotthárdon Lőrinc comesnek, prediuma azonban már nem. Ebben az esetben a prediumot a király adta a szerzeteseknek, ezért nem említi azt meg az oklevél. Akár így történt a dolog, akár az „*Ubi monasterium situm est*” kifejezés mögött rejtőzik a donátorok által adományozott predium, kétségtelen, hogy az apátság alapítását megelőzően egy magánkézben lévő predium létezett Szentgotthárdon.

Az oklevelet olvasva feltűnik, hogy habár Simonat három ízben is említik, neve mellett egyszer sem szerepel semmiféle rang vagy tisztség megjelölése. A tekintélyes, vagyonos világi személyek ebben az időben általában valamilyen ispáni tisztséget viseltek (comes). Az oklevélben szereplő adományozó személyek közül hárman: Lőrinc, Henche, Dénes viselik a comes tisztséget. Annak ellenére, hogy Simon nem comes, meglehetősen tekintélyes férfiú lehetett, hiszen az oklevél egy helyütt úgy fogalmaz, hogy az adományokat Simon és mások, „*que a Symone vel aliis fidelibus*”, azaz Simon és társai adták. Nevét a többiek elé helyezi az oklevél fogalmazója. Ugyanakkor meglehetősen vagyonos, gazdag ember lehetett, hiszen ő a legbőkezűbb mecénás. Szentgotthárdon esetleg prediumot adott. Battyánban (egykor a szentgotthárdi ciszterci apátsághoz tartozó falu Nagysimonyi mellett) prediumot és kilenc szolgát családostul, Vasváron két malomhelyet a kúriájukkal együtt. Abból a tényből,

hogy egy ilyen gazdag és tekintélyes férfi nem visel világi tisztséget, arra következtethetünk, hogy Simon az egyházi személyiségek közé tartozott. Ám de egyházi címet sem visel, amit talán fiatal korával magyarázhatunk. Az adományozók közt egyházi méltóságot is találunk, Ugrin győri püspököt, nála feltüntetik címét és rangját.

Simon egyházi mivoltát támasztja alá egy 1449-ből származó oklevél, amely eredetileg a Szentgotthárdi apátság levéltárába tartozott, majd innen került át a Széchy család levéltárára keresztül a Batthyány levéltárba, Németújvárra. Az oklevél a vasvári káptalannak az apátság Battyán nevű birtokára vonatkozó határozatát tartalmazza. Ez a birtok az oklevél szövege szerint Simonyi (ma: Nagysimonyi), Thormisháza (egykori település Tokorcs környékén) és Mesteri szomszédságában terült el és többféle névvel is illették. Egyaránt nevezték *Symonremetefölde*-nek, *Monokfölde*-nek, *Symon*-nak és *Battyán*-nak.¹⁷ A nevek alapján kétségtelen, hogy a Simon által az apátság alapítását követően adományozott birtokról van szó. A Monokfölde név előtagja a latin *monachos* = szerzetes, barát szóból származik, és arra utal, hogy a birtok gazdája a szentgotthárdi ciszterci barátok. A négy név közül bennünket elsősorban a *Symonremetefölde* név érdekel. „... *terra arabilio Simonremetefölde alio Monahfölde alionorabulo vel Symon et Bothyan vocata ad vicinitate posinis Symony ac Thormishaza et Mestery vocatas.*”

Ez a név egyértelműen mutatja, hogy akkor, amikor ezt a nevet erre a területre ráragasztották – azaz akkor, amikor még Simon birtokolta, tehát az adományozás előtt – Simon remete volt, és mint szent

17 MNL Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: VaML) A Szentgotthárdi Ciszterci Apátság uradalmának iratai. Fényképgyűjtemény No. 20.; Kalász, 1932. 136–137. p.

embert tisztelték az emberek. Ez a szent élet magyarázatát adja, hogy miért őt tekintették a legtisztéletreméltóbbnak az adományozók közül. Egyúttal nem zárja ki, sőt inkább megadja annak a lehetőségét, hogy élete későbbi szakaszában főpapi méltóságba kerülhetett. Ebből a szempontból figyelmet érdemel az oklevelek méltóságosrában szereplő Simon váradi (ma: Oradea, Románia) püspök. 1202-ben tűnik föl első ízben, 1218-ban szerepel utoljára.¹⁸ Még inkább megérdemli a figyelmet Simon veszprémi kanonok személye, aki rokonságával együtt 1237 előtt elfoglalta a kapornaki (ma: Nagykapornak) apátság Lánc nevű birtokát.¹⁹

Egy másik oklevélben is felbukkan Simon remete neve. Musznya (ma: Moščanci, Szlovénia) 1372. évi határjárásában szereplő határnevek: Hidasd patak (*unum ruvulum Hydaspatak vocatum*), Bába völgye, Belahuz völgye, Halom, Simon remete útja (*Symonremetheuta*).²⁰ A Hidasd patak már 1208-ban is szerepel egy határjárásban, Lyndva-föld határainak leírásában: (*ad aquam Hydusd*).²¹ Musznya a felsőlendvai

(ma: Grad, Szlovénia) vár birtokába ékelődő birtoktömb egyik faluja, Dolina és Bokrács (ma: Bokrači, Szlovénia) szomszédságában. 1370-ben említik először (Muzna).²² Ekkor a Keresztúri család birtoka, akik Keresztúron (ma: Krisevci, Szlovénia), Musznyán és Kiskorog (ma: Bakovci, Szlovénia) helységekben birtokosok.

Egy – a szentgotthárdi apátság és a vasvári káptalan között Pácsony és Olaszka (ma: Olaszfa) birtoklásáért folyó perben – 1340-ben kiadott oklevélben leírtak szerint Olaszka határjárása során a határ érintett egy Symonkurthely néven ismert körtefát (*ad arborem pyri vulgo Symonkurthely vocatam*).²³ Ez a név talán ugyancsak kapcsolatba hozható Simon remetével. A körtefa említése ugyan majdnem másfél évszázaddal Simon ténykedése után történik, de elképzelhető, hogy egy öreg körtefa még Simon birtoklásának idejéből fennmaradjon, de az sem kizárt, hogy a népi hagyomány kapcsolta a nagytekintélyű Simon nevéhez. Maga a helyszín nem zárja ki, sőt valószínűsíti Simon itteni birtoklását. Itt, a szomszédban feküdt Déneslaka, amelyet Pácsony néven már 1217-ben a káptalan birtokolt. Déneslaka névadójának azt a Dénes comest tarthatjuk, aki Simonnal együtt adományokat tett az apátság javára, annak alapításakor, 1183-ban. Minden bizonnyal Déneslaka rejtőzhet az 1340. évi oklevél határleírása során szintén említett Lakpácsony nevű helység mögött. Pácsony egy másik része (Várnepépácsony) folyamatos per tárgyat képezte az apátság és a káptalan között.

Symonmolna nevű malom szerepel 1521-ben a vasvári káptalan két oklevelé-

18 *Bunytay Vince*: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. Nagyvárad, 1883. 1. köt. 89–94. p.

19 *Karlinszky Balázs Péter*: A veszprémi káptalan a középkorban. A veszprémi székeskáptalan középkori birtokai. Doktori (PhD) értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar. Piliscsaba, 2013. 146., 174. p.

20 MNL VaML DL 103.; MNL OL Középkori Gyűjtemény. Diplomatikai Fényképgyűjtemény (továbbiakban: DF) DF 261.624; *Benczik Gyula*: Tótság és Őrség. = *Vasi Szemle*, 2010. 6. sz. 664. p. 11. sz. jegyzet. Symonremetheuta kapcsán Simon személyét tárgyalja *Benczik Gyula – Zágórhidi Czigány Balázs*: Szent Benedek-templom a határvidéken. Az egykori Vas vármegyei Felsőszentbenedek templomának korai története. In: *Collectanea Sancti Martini*. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője. 7. Szerk. Dénesi Tamás. Pannonhalma, 2019. (továbbiakban: *Benczik – Zágórhidi Czigány*, 2019.) 55. p.

21 MNL OL DL 100.138.; UBB Bd. 1. 55–56. p.

22 MNL OL DL 58.044.

23 MNL OL DL 279.098.; *Kóta Péter*: Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban. 1. Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről, (1130) 1212–1526. Szombathely, 1997. 39. p. No. 88. (Vas megyei levéltári füzetek; 8.)

ben, amelyek Soós Ferenc szentgotthárdi várnagy bűnügyi ténykedéséről szólnak.²⁴ Az oklevelek nem adják meg egyértelműen Symonmolna helyét, de a történet körülményeiből – Gyanafalva (ma: Jennersdorf, Ausztria) melletti erdőben kirabolt és megkötözött külföldi utazó, majd a szentgotthárdi várnagy által Symonmolna mellett elfogott gonosztevők, akik az őrségi falvaik felé szekerestek – az következik, hogy ez a Symonmolna Szentgotthárdon állhatott, a Rába mellett, ahol ezek a szekeresek átkelhetek a folyón. Valószínűleg Simon apát építtethette és az ő nevét viselhette. De az sem zárható ki teljes bizonyossággal, hogy a 14. században élt jakabházi Simon deák malmáról lenne szó. Az a lehetőség is szóba jöhet, hogy a malom Simon remete nevét viseli, és ő lett volna az első tulajdonosa. Ez esetben talán azonos lehet azon malmok egyikével, amely már az 1198. évi oklevélben felsorolt adományok közt is szerepel, mint Simon által Vasváron átadott jószág.

Valószínűleg ide kapcsolható Nagysimonyi település neve és eredete is. A települést 1907-től nevezik Nagysimonyinak, korábban Simonyinak, ahogy első írott megjelenésének villa Symun (1237) formája is mutatja. Ekkor Simonyi Farkas tanúként működött közre Borozdon (egykori település Tokorcs környékén), a helyi udvarnokok és Sitkei Lőrinc fia Sándor birtokügyében.²⁵ A középkorban helybeli nemesek birtokolták. A falu kialakulása és korai története meglehetősen tisztázatlan. Nem elképzelhetetlen, hogy ebben az esetben is Simon remete birtokával van dolgunk. Az 1237-ben szereplő Farkas neve akár arra is adalék lehet, hogy a birtokosok a Héder nemzetség tagjai, hiszen a Héder nemzetség egyik alapítója szintén ezt a nevet (Volfer) viselte.

Egy 1268-as oklevél Farkas fia Kenézt említi Simon fiai, Salamon és Gál, továbbá Péter szentgotthárdi apát társaságában, a felperekek között.²⁶

Simon személyének azonosításában Battyán birtoktörténete lehet segítségünkre, hisz az 1198. évi oklevélből megtudhatjuk, hogy a Simon által az apátságnak adományozott Battyán birtokot Simon a rokonaival közösen birtokolta (*cuius terra communis est cum cognatis dicti Simonis*). Az eladományozott részt az eladományozást követően Jakab pristaldus választotta le a közös birtokból és jelölte ki a határait (*curat metas statui pro parte S. Gothardi per Iacobum Prestaldum*). A birtoktörténet feltárása segítségünkre lehet, hogy meghatározhassuk Simon rokonait, s rajtuk keresztül közelebb juthassunk Simon személyéhez is. Simon remete rokonaként az 1237-ben említett Simonyi Farkast, az 1268-ban említett Simonyi Farkas fia Kenézt, Simon fiait, Salamont és Gált azonosíthatjuk.²⁷

Simon remetének – az említett két, oklevélben szereplő földrajzi néven és a szentgotthárdi adományokat megerősítő oklevélen, továbbá a simonyi nemesek közt 1268-ban előforduló Simon néven, továbbá a feltételeesen hozzá kapcsolható szentgotthárdi malmon, illetve az olaszki körtefán kívül – semmiféle emléke nem maradt fenn sem az egyházi, sem a történeti hagyományban. Ha ismertsége és tisztelete a maga korában valóban olyan volt, amint azt Imre király oklevele mutatja, akkor ennek a tiszteletnek a szent élet kiteljesedésével tovább kellett volna növekednie és a szent életű személy halálával csúcspontra jutnia és rögzülnie kellett volna. Egy ilyen tiszteletnek a későbbi forrásokban is nyo-

24 MNL OL DL 58.316; MNL OL DL 47.401.

25 MNL OL DL 40.014.; UBB Bd. 1. 174. p

26 MNL OL DL 43.531.

27 1237: MNL OL DL 40.014.; UBB Bd. 1. 174. p.; 1268: MNL OL DL 43.531.

mának kellett volna maradnia. Az, hogy ez nem így történt, azt sugallja, hogy a szent életvitel nem jutott el a halálig, hanem korábban megszűnt. Ez a megszűnés leginkább úgy képzelhető el, hogy a szent életű remetéskedést abbahagyta Simon. Vagy visszatért a társadalomba – ha Simon váradi püspökkel, vagy Simon veszprémi kanonokkal lenne azonos –, vagy csupán a környékről tűnt el, és máshol folytatta a remetéskedést. Ez utóbbi feltevés sem elképzelhetetlen, sőt több körülmény is alátámasztani látszik. Elképzelhető, hogy Simon valamelyik, a Szentföldre igyekvő keresztes hadhoz csatlakozott, hogy így jusson el Jézus életének színhelyeire. Ebben az időben több keresztes hadjárat serege vonult át a környéken, megadva a lehetőségét annak, hogy egy ilyen fanatikus hívő egy igazi, nagy zarándoklatot teljesítsen. Ezt az elképzelést látszik alátámasztani az 1198. évi oklevél egyik kitétele, miszerint a szentgotthárdi barátokra maradt még két malom is Vasváron – vagy a vasvári ispánságban? –, amelyek korábban Simoné voltak. Az oklevél megfogalmazása azt sugallja, hogy ebben az esetben nem adományozásról van szó.

„*Et duo molendina cum curia sua in ferro castro sicut a Symone fuerit relicta, possideant.*” És birtokoljanak/vegyenek birtokba két malmot a kúriájukkal együtt Vasváron, ahogy Simontól hátramaradt (*fuerit relicta*). Ez a megfogalmazás erősíteni látszik azt a feltételezésünket, hogy Simon, csatlakozva a keresztes hadakhoz, elment a Szentföldre. Sőt, ennek az útra kelésnek az oklevél kiadása, az az 1198 előtt kellett megtörténnie, tehát nem II. András seregéhez csatlakozott, hanem már korábban, az 1189-ben induló harmadik, vagy még inkább az 1197-ben induló negyedik keresztes hadjárat hadaival vágott neki a zarándoklatnak és hagyta maga mögött addigi életét.

Ennek az elméletnek a vizsgálata azonban meghaladja a tanulmány kereteit, külön tanulmányba kívánkozik.

Lőrinc comes a másik adományozó. Szentgotthárdon kilenc szolgáló családot „*quem comes Laurentius dedit*”, Battyánban 1 ekényi földet²⁸ „*in territorio eiusdem predii comes Laurentius dedit terram ad unum aratrum*”, Varsányban (elpusztult falu Jánosháza határában) prediumot és négy szolgát családjukkal együtt „*dedit et alibi predium idem comes, quod Wossian dicitur...et servis*”. Almáson (ma: Almásháza) 2 ekényi földet, hét szőlőt és három szolgáló családot ajándékozott a monostornak „*dedit et in Almas predictus comes terram ad duo aratra et septem vineas et servos*”.

Almás Lőrinc comes mellett Henche comes és Dénes comes is adományozott szőlőt. „*In eodem predio comes Dionisius dedit tres vineas, Henche comes unam*”.²⁹ Mint említettük, Almás Zala megyében, Nagykapornaktól északkeletre, Kallósd és Gyűrűs szomszédságában fekszik. Azt tudjuk, hogy a Németországból érkezett testvérpárnak, Wolfer és Héder lovagoknak II. Géza király a Küszén hegyét is odaadományozta, ahol Wolfer monostort alapított. A hadászati jelentőségű hegyet a monostorral együtt III. Béla elvette Wolfer fia Henc comestól, hogy ott királyi várat építsenek. Henc ispán a monostorért cserébe Kapornokot kapta.³⁰ Az adományozó Henche comes azonos lehet Wolfer fia Henc comes-sel, míg Dénes comes azonos lehet unoka-

28 Egy, négy ökor vontatta ekével 1 év alatt megművelhető terület. „Az ekeföld vagy ekealja (aratrum) nagyságát illetően eltérő források állnak rendelkezésünkre. A XIII. században rendszerint 120 holdat számítottak 1 ekeföldre, ami a 864 öles királyi holddal számítva, 120 királyi hold = 968281 ha = kb. 168 ½ kat. hold (96.97 ha) eredményt adja.” Hóman Bálint: Magyar pénztörténet, 1000–1325. Bp., 1916. 491. p.

29 MNL OL DL 10.485.; UBB Bd. 1. 32–33. p.; ÁUO 6. 193. p.

30 ÁUO. 6. 354. p.

testvérével, Héder fia Dénes comessel. A kérdéses szőlők birtokába nyilván a kapornaki apátság elnyerése révén jutottak. Az események időrendje szempontjából figyelemre méltó, hogy Henche és Dénes a Küszén hegyért cserébe kapott birtokaiból tett adományt, tehát a felajánlás a királlyal való birtokcserét követően történt.

Uzd az ötödik – az oklevél felsorolása szerint a harmadik – adományozó. Ő, amikor belépett a rend kötelékébe, egy szolgát adományozott a monostornak. „*Sculgad oblatu ab Wzd converso.*” Uzd nem vált teljes jogú szerzetessé, csupán a laikus testvérek, az úgynevezett munkásteestvérek ruháját öltötte magára. A munkásteestvérek azok, akik a rend feladataiból adódó fizikai munka zömét végezték. Ők irtották az erdőket, dolgoztak a mezőkön, gondozták az állatokat. Közülük kerültek ki a birtok távolabbi részein épült majorok lakói is. Talán nem tévedünk nagyot, ha Uzd nevét véljük felfedezni az egyik uradalmi major, Huszász – 1350-ben Uzhaszou³¹ – (elpusztult falu, Csörötnek határába olvadt be) nevében. Ő lehetett a major első vezetője, az első majorgazda. A rendbe való belépését megelőző életéről semmit sem tudunk, csupán nevében fedezhetjük fel a sztyeppe török népei egyikének, az úzoknak a nevét. Ez esetlegesen úz származására utalhat. Annyi bizonyos, hogy szabad emberként élt és némi vagyonnal is rendelkezett, amit aztán a monostornak adott. Ez a vagyon tárgy az a bizonyos szolga volt.

Ugrin győri püspök a legbiztosabban azonosítható adományozó. Ő Szentkút (ma: Heiligenbrunn, Ausztria) mellett egy kápolnát adott szőlővel együtt a monostornak, illetve egészen pontosan átengedett (*concessit*). Ugrin 1175-ben zágrábi (ma: Zagreb, Horvátország), 1188–1204-ig győri

püspök; s ekkor esztergomi érsek lett, de e magas állását nem sokáig élvezhette, mert még ugyanazon évben augusztus 20-ika előtt elhalálozott. Ugrin püspök 1198-ban, 1199-ben, 1203-ban szerepel az oklevelek méltóságsorában, 1183-ban pedig az említett birtokot adományozta.³² 1255-ben IV. Béla király a Szentkút possession lévő öt falut (villa): Szentkút, Merhart, Szombatfalva, Újfalva és Pincua (egykori települések Heiligenbrunn környékén) nevűeket Dénes fia Herrandnak adományozta.³³ Szentkuth néven 1342-ben hallunk a településről ismét. Forrás fölé épített, Szent Ulrik tiszteletére szentelt kápolnája van. A forráshoz a nép csodás dolgokat fűzött. Szent Ulrik Augsburg püspöke, 973-ban halt meg, 993-ban kanonizálták. A 11. századtól nagy tiszteletnek örvendett, különösen köszvény ellen hívták segítségül.³⁴ Ez a kápolna nyilván azonos azzal a kápolnával, amelyet Ugrin püspök adományozott a szentgotthárdi apátságnak. Ennek az adománynak az idejét is megtudjuk, hiszen, amint az oklevél írja, a területet Béla király parancsára Egyed, akkori (*tunc temporis*) vasvári ispán kijelölte. Tehát ez az adomány a monostor alapításával egy időben történhetett. Feltehetőleg ugyanekkor történt a többi adományozás is. Az a lehetőség is elképzelhető, hogy Csák nem-beli Ugrin nem győri püspökként, hanem a Csák nemzetség tagjaként tette ezt a birtokadományozást. Ezt erősíti, hogy

32 Beke Margit: Esztergomi érsekek. Bp., 2003. 81. p.

33 UBB Bd. 1. 242–243. p.; Kiss Gábor – Zágórhidi Czigány Balázs: A Héder nemzetség korai birtokai Vas vármegyében és a küszini bencés apátság. In: Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon. Szerk. Illés Pál Attila, Juhász-Laczik Albin. Bp., 2012. (továbbiakban: Kiss – Zágórhidi Czigány, 2012.) 174. p. (Művelődéstörténeti műhely. Rendtörténeti konferenciák; 7/1.)

34 Schwartz Elemér: A nyugat-magyarországi német helységnevek. Bp., 1932. 198. p. 20. sz. jegyzet.

31 MNL OL DL 100.046.

az apátság alapításakor, 1183-ban valószínűleg még nem szentelték püspökké (1188-ban szerepel először). Viszont Szentkút közelében található a Csákány nevű nagy-kiterjedésű birtok (terra Chakan), amelyet a Csák nemzetséggel hoztunk összefüggésbe. Nem elképzelhetetlen, hogy a közeli Csákány birtok eredeti birtokosainak, a Csák nemzetségnek Szentkúton is voltak szőlőbirtokai, és Ugrin, mint a nemzetség sarja, magánemberként ebből tett adományt.

Szentkúton a püspök mellett más személyek is adományoztak szőlőket az apátságnak. Így Péter, Jakab pap, Eurhardus, Gerolt, Lippoldus, Wlker, Otto, Gerolt, Henricus, Bertoldus, Wlfer, Tym. Vajon kik lehettek ezek a német nevet viselő emberek? Annyi bizonyos, hogy szabadok, ezért rendelkezhettek birtokokkal. Talán vendégnépek lettek volna? Ebben inkább testületileg adományoztak volna. Nem elképzelhetetlen, hogy a krónika szerint a Volfer lovaggal érkezett 40 páncélos vitéz leszármazottai lennének. 1255-ben Szentkúton birtoka volt Héder nembéli Werenherth győri kanonoknak, IV. Béla pedig ezen a környéken újabb birtokokat adományozott rokonának, a szintén Héder nembéli Dénes fia Herrandnak, aki a lovászmesteri (magister agazorum) tisztséget is viselte.

Macho négy szolgát adományozott a lelke üdvéért (*pro anima sua*). Mindannyian ismerjük a mondást: messze van, mint Makó Jeruzsálemtől. Szirmay Antal 1805-ben kiadott művében világít rá a szólás eredetére. Eszerint a részeges Makó lovag a keresztes hadjáratok idején II. Endre seregével vonult a Szentföld felé, és megpillantva Spalató városa templomainak tornyait, már azt hitte, hogy Jeruzsálembe érkeztek. A szólást Baranyai Decsi János

1598-ban jegyezte le első ízben.³⁵ A korabeli gyakorlat szerint a lovagok a foglalkozásukból eredeztethető bűneik – az ellenség lekasabolása, a háborúskodással járó egyéb erőszakosságok – vezekléseképpen anyagi felajánlásokat tettek az egyháznak. A tehetősebb arisztokraták monostorokat alapítottak, hogy az ott tartott barátok zsolozmázásukkal kieszközöljék gazdájuk számára a bűnbocsánatot. A kisebb nemesek plébániákat, templomokat alapítottak hasonló megfontolásból, míg a szegényebb lovagok valamilyen adományt tettek egyik-másik kolostor javára, hogy a szerzetesek ennek fejében imádkozzanak értük. Ugyanilyen okokból ajánlotta fel szolgáit Makó is, akiket feltehetőleg valamely korábbi hadjáratban ejtett foglyul.

Az oklevél az eddig felsoroltakon kívül még három nevet említ meg. Mivel az adományokat annak idején, az adományozáskor – minden bizonnyal a helyszínen az ünnepélyes alapításkor – nem foglalták írásba, utólag egy olyan pártatlan, hiteles személy tanúbizonysága mellett kellett összeírni, aki az eseményen személyesen is megjelent és olyan tevékenyen vett részt, hogy ebbéli közreműködése révén az adományokat pontosan kellett ismernie.

35 Tóth Ferenc: Népköltészet. Makó néprajza. Szerk. Uő. Makó, 2008. 562. p. (Makó monográfiája; 3.) „Messze van, mint Makó Jeruzsálemtől” közmondása magyar nyelvterületen nemcsak a legismertebb, de a legrégebbek egyike is. Az első magyarországi közmondásgyűjteményben, Baranyai Decsi János, 1598-ban kiadott latin nyelvű munkájában – amelynek tételszáma eléri az ötezret –, ilyen alakban fordul elő: „Oly messze van tőle, mint Makó Jeruzsálemtől.” Baranyai Decsi János: Adagiorum Graeco-Latino-Ungaricorum Chiliades quinque, ... (Adagiorum Graeco Latino Ungaricorum Chiliades quinque, ...). Barthphae, 1598. 203. p. Ismerteti Eötvös Lajos: Decsi János közmondás-gyűjteménye. = Vasárnapi Újság, 1869. szept. 26. 535–536. p.; Kis-Viczay Péter: Selectiora Adagia Latino-Hungarica in gratiam et usum Scholasticae juventutis. Kassa, 1713. 512. p.

Az oklevél meg is nevezi ezt a személyt, Leusse veszprémi kanonokot. Hogy Leusse kanonok milyen minőségben vett részt az alapítási ceremónián, arra nem tér ki az oklevél, csupán annyit mond, hogy ő a király embere „*hominis nostri*”. Hogy ez a cím az alapításkor meglévő megbízatást takar és az alapításban játszott szerepre is utal-e, avagy csak az oklevél kiadása kori bizalmi viszonyt mutatja, nem tudhatjuk. De a fentebb mondottak alapján bizton feltételezhetjük, hogy a kérdéses „*hominis nostri*” kifejezéstől függetlenül Leusse kanonok a kolostoralapításnak a királyi udvarban lezajlott első felvonása után királyi megbízásból tartózkodott a helyszínen zajló ünnepélyes alapítási ceremónián. Hogy abban az időben, 1183–1184-ben Leusse a királyi udvarban, a veszprémi, vagy a vasvári káptalannál teljesített-e szolgálatot, egyéb adat híján nem tudhatjuk. A Simon által Battyánban adott birtokot – amelyet Simon addig rokonaival közösen birtokolt – Jakab pristaldus, a vasvári vár századosa (*centurio*) határozta meg, és a kijelölt határokkal birtokba adta. Ugyancsak Jakab pristaldus jelölte ki a Lőrinc ispán által Varsányban adományozott birtok határait és vezette be annak birtokába a szentgotthárdi apátságot. Már ez a tény önmagában is sejteti, hogy a két személynek – Lőrincnek és Simonnak – illetve a két helyszínnek – Battyánnak és Varsánynak – szoros kapcsolatban kell lennie egymással. A Szentkúton Ugrin püspök által adományozott birtokot Egyed, az akkori vasvári ispán látta el határokkal és adta át a barátoknak. Mindhárom birtokba iktatás Béla király – a fentebb vázolt okok miatt nyilván szóbeli – parancsára történt „*precepto pissimi Bele regis*”. Mindhárom monddunk, annak ellenére, hogy az oklevél csak kétszer említi meg Béla király ezirányú parancsát (Battyán és Szentkút esetében),

ugyanis az eddig kifejtettek alapján, a köztük lévő rokoni kapcsolatot feltételezve Lőrinc és Simon adományát, illetve ezek birtokba iktatását egyetlen aktusnak tekinthetjük. Így Béla király Jakab pristaldusnak adott parancsa mind Battyán, mind Varsány meghatárolására, illetve birtokbaadására vonatkozott.

Jakab pristaldusra vonatkozó további adat: „*per nostrum pristaldum Jacobum filium Henrici de genere Soloch*” Dénes nádornak a kapornaki apátság egy Lanch nevű birtokával foglalkozó oklevelében.³⁶

Imre király 1198. évi oklevele felsorolja az apátságnak adományozott szolgák neveit is. Ott, ahol maga a monostor állt, Hamard és három fia, Queseud, Warou, Stephanc fiaival és lányával, Negu a lányával, valamint testvérei Jacob és Bulchov, Much a fiaival, Martinus a fiaival. Akiket Lőrinc comes adományozott: Mence fia Behed, Puruete fia Iohuan, Theke, Scombot, akit Macho adott, Sculgad Wzd conversus adománya.

A donátorok közt szereplő négy személy: Simon, Lőrinc comes, Hencse comes és Dénes comes, az egy-egy helyszínen, első sorban Almáson való birtoklásból következtetve a Héder nemzetség tagjainak tarthatjuk. Ugyanerre a következtetésre jutott Kiss Gábor és Zágorhidi Czigány Balázs is, miután Hencse és Dénes Sárvíz környéki birtoklását vizsgálták.³⁷

36 Zala vármegye története. Oklevéltár. 1. köt., 1024–1363. Szerk. Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula. Bp., 1886. 11. p.

37 Kiss Gábor – Zágorhidi Czigány Balázs: Egy mikrotáj történeti helynévanyaga. Vasvár délkeleti határa az Árpád-korban. In: Helytörténeti Tanulmányok. 2. Szerk. Hoffmann István, Tóth Valéria. Debrecen, 2006. (továbbiakban: Kiss – Zágorhidi Czigány, 2006.) 133. p. (A Magyar Névéchívum Kiadványai; 11.)

Szentgotthárd és környéke az apátság alapításakor

A szentgotthárdi cisztercita apátság nem teljesen a korábbi rendi szabályzat előírásainak megfelelően, a világtól távoli lakatlan helyen települt. Az 1134. évi nagykáptalan előírása szerint egy új monostor alapításakor a szerzetesek megérkezését meg kellett előznie az alapító által felépített apátsági épületek meglétének, a monostor fenntartásához szükséges birtokokkal való ellátásának.³⁸ Ezt praktikusán úgy lehetett kivitelezni, ha az alapító már meglévő épületeket engedett át az újonnan alapított monostornak. A szentgotthárdi monostor alapításakor a Rába völgye már lakott volt. A kissé távolabbi környék ekkorra már jórészt benépesült, falvak és templomok álltak, köztük utak hálózták be a vidéket. A szentgotthárdi apátság alapításkori és középkori birtokát későbbi források alapján Kalász Elek próbálta meg rekonstruálni.³⁹

A törzsbirtok északi határát a Lapincs és a Rába folyók képezték. Ez világosan kiderül két – habár későbbi – oklevél határleírásából. 1463-ban a németújvári uradalom határjárásakor a határbejárók leírása szerint Fürstenfeldtől a szentgotthárdi kolostorig a birtok határát a Lapincs folyó jelentette. Itt, a kolostor alatt a Lapincs egyesült a Rábával és innentől egészen az Újlak (ma: Magyarlak) nevű falu felső széléig a határt a Rába alkotta. „... oppidium Felesthén; inde transeundo per dictum fluvium Laponch versus plagam meridionalem pervenissent subtus claustrum Sancti Gottardi, ubi dictus fluvius fluvio Raba coniungitur et distinguit ubique metas usque superiorem finem possessionis Wylak vocate;”⁴⁰

Alsórönök 1336. évi határleírásában a határjárást végző káptalani és királyi emberek Alsórönök birtok déli határaként a Rábát jelölik meg, tehát a folyó képezte a határt Alsórönök és Csörötnek között.⁴¹

A törzsbirtok déli határa egy régi, nagy jelentőségű útra támaszkodott, amely az ország belsejéből Itália felé vezetett. Egyes szakaszait Katonák Útjának vagy Olasz útnak nevezték. Ennek a fontos útvonalnak egyik ismertetőjegye, hogy keleten a Hegyhát platóján halad, mindvégig kerüli a meredek lejtőket, a nedves patakvölgyeket. Az apátság birtokához közeledve azonban a patakok olyannyira felszabdalták a domboságot, hogy tovább – a Hegyháton megszőkott széles plató helyett – már csak a dombok keskeny gerincén lehet haladni. Itt a dombok gerincén kanyarogva éri el a Rába, a Kerka és a Mura hármas vízválasztóját, majd halad tovább Radkersburg, a murai átkelőhely irányába. A Lapincs–Rába vonala és az Olasz út között az apátság alapítása előtti időben egy, jórészt lakatlan erdőséget sejthetünk. Maga az erdő lakatlan, vagy gyéren lakott, de a környezete nem.

Az erdő peremén ekkor már lakott helyek sorakoztak. Keleten Gyarmat (ma: Rábagyarmat), amelynek neve a honfoglalás idejére, de legalábbis az államalapítás előttre mutat. Északnyugaton Királyfalva (ma: Königsdorf, Ausztria), amelynek neve arra mutat, hogy mindig is királyi birtok volt. Délen Rodina (ma: Neradnovci, Szlovénia), 1208-ban a vasvári hospesek települése, amelynek lakói a település nevéből ítélve, vasbányászattal foglalkozhattak.⁴² Nyugaton Kristyán (ma: Grieselstein, Ausztria), amely nevét a falu fölé magasodó dombon álló váráról kapta.

38 Kalász, 1932. 10. p.

39 Kalász, 1932.

40 MNL OL DL 65.919.; *Borsa Iván: A Balassa család levéltára, 1193–1526*. Bp., 1990. No. 361. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, 2. Forráskiadványok; 18.)

41 MNL OL DL 103.320.; Anjoukori okmánytár. 3. köt. Szerk. Nagy Imre. Bp., 1883. 290. p. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály. Okmánytárak)

42 MNL OL DL 100.138.; UBB Bd. 1. 55–57. p.

Köröstyén német neve – Grieselstein – egy várat sejtet. Talán ennek a várnak az emléke őrződött meg abban a helyi mondában, amely szerint „*Hajdanában a Steinbergen állt egy büszke vár. Abban élt egy gonosz úrnó a gyermekeivel. A várhegy lábánál lakot egy szegény özvegyasszony a gyermekeivel. Felment egyszer a szegény asszony a várba, hogy kenyeret kérjen éhező gyermekeinek. De a vár úrnője kigúnyolta, kézbevett egy darab kenyeret, és azzal kitisztította a gyerekei piszkos ruháját. Efölött a szörnyű bűn fölötti elkeseredésében a szegény asszony elátkozta őt. Nem sokkal később szörnyű vihar kerekedett s ennek elmúltával mind a vár, mind annak összes lakója elsüllyedt.*”⁴³ A település nevében a szláv krizs/grizs = kereszt főnév rejtőzik. Mind a német, mind a magyar név erre a tőre vezethető vissza. 1350 Cristayn, 1549 Grysysthan, 1571 Krystainy.⁴⁴ Délnyugaton 1213-ban említi egy oklevél Dobraföldet (*terra Dobra*), a Szölnök és a Dobra patakok között, amely nevében megőrizte a királyi birtok nevét.⁴⁵ A szláv eredetű Dobra név magyarul birtokot, jószágot jelent. Megeshet, hogy maga a király birtokában lévő erdő is a Dobra nevet viselte. Kelet felől jőve, az erdő peremén, a Rába völgyének déli teraszán vezetett egy út, amely Gyarmat érintésével haladt nyugat felé, majd egyik ága bekanyarodott a Dobra patak völgyébe, Tóka (ma: Tauka, Ausztria) falu irányába. Ebből az útból a Rába és a Lapincs összefolyásánál ágazott ki egy másik út – vagy, ha úgy vesszük, az eredeti út vezetett

erre tovább –, amely átkelve a Rábán, a Lapincs partján vezetett tovább Királyfalva és Dobrafalva (ma: Dobersdorf, Rudersdorf településrésze, Ausztria) irányába. És éppen az útnak a Rábán való átkelője mellett állt az a királyi udvarház, amely az analógiák alapján, a frissen alapított cisztercita monostor magja lehetett.

Szentgotthárdon tehát kimutattunk:

Egy (plébánia?)templomot, amelynek Schwartz Elemér szerint időben meg kellett előznie az apátság alapítását.

Egy királyi udvarházat, amelyet az analógiák alapján III. Béla átengedett a cisztercitáknak monostoralapítás céljából.

Egy – korábban a király által eladományozott – földesúri prediumot, ahol Simon és Lőrinc comes szolgálai lakhattak.

Egy fontosabb útvonalat (királyút), amely összekötötte a tágabb környék királyi birtokait, udvarházait.

A Rába átkelőjét, ahol ez a királyút átkelt a folyón.

Ugyanakkor a szűkebb környezet lakatlan volta miatt – Gyarmat, Csörötnek és Kristyán kivételével a szentgotthárdi uradalom valamennyi falujáról feltételezhetjük, hogy az apátság alapítását követően keletkeztek – részletesebben meg kell vizsgálnunk az ezekre a feltételezett objektumokra vonatkozó jeleket.

Az apátság uradalmának benépesülése, valamint az ott található települések keletkezésének tárgyalása meghaladja e tanulmány kereteit.

43 www.raabnaturpark.at (Megtekintve: 2021. november 20.)

44 1350: MNL OL DL 100.046; MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 158. Conscriptiones portarum. Comitatus Castri Ferrei 1549., 1571.

45 MNL OL DL 103.244; UBB Bd. 1. 64–65. p.